

general de África (İfrikiyâ; Nicolas Perrot d'Ablancourt'in l'Afrique de Marmol adlı Fransızca tercümesinden Arapça'ya, I-III, Rabat 1404/1984, 1409/1989, Muhammed Züneybir v.dğr. ile birlikte); Roger Le Tourneau, *Fès avant le protectorat: étude économique et sociale d'une ville de l'occident musulman (Fâs kıable'l-himâye; I-II, Beyrut 1406/1986, 1412/1992, Muhammed el-Ahdar ile birlikte); Diego de Torres, Relación del origen y suceso de los xarifes y del estado de los reinos de Marruecos, Fez y Tarudante (Târîhu'ş-şürefâ; le Duc d'Angoulesme le Pere'in l'Histoire des chérifs* adlı Fransızca tercümesinden Arapça'ya, Dârülbeyzâ 1409/1988, Muhammed el-Ahdar ile birlikte); Germain Mouette, *Relation de la captivité du Sr. Mouette dans les royaumes de Fez et de Maroc (Rihletü'l-esir Müyit; Rabat 1990, Muhammed el-Ahdar ile birlikte); Mehmet Ali Ayni – F. J. Simone-Munir, Un grand saint de l'Islam: Abd-Al-Kadir Guilani ('Abdülkâdir el-Cilânî: Şeyhun kebîrun min şulaḥâ'î'l-İs-lâm, Dârülbeyzâ 1413/1993, Muhammed el-Ahdar ile birlikte).*

BİBLİYOGRAFYA :

Cirâfi, *et-Te'lif ve nehḍatühü bi'l-Mağrib fi'l-karni'l-işrin min 900 ilâ 1972*, Rabat 1406/1985, s. 130-132; Muhammed b. Ali ed-Dükkâfi, *el-İt-hâfû'l-vecîz: Târîhu'l-Udveteyn* (nşr. Mustafa Bûşârâ), Selâ 1406/1986, s. 158; İdris b. Mâhî el-Kaytûnî, *Mu'cemü'l-maḥbû'âti'l-Mağribiyye*, Selâ 1988, s. 95; *Mütenevvi'âtü Muhammed Haccî*, Beyrut 1998, Ahmed et-Tevfik'in takdimi, s. 5-10; Menûnî, *Ḳabes min 'aḡâ'î'l-maḥtû'î'l-Mağribî*, Beyrut 1999, II, 1082; III-IV, 1230; *İḥti-fâ'âtü tekrîmin te'bîniyye li'l-'Allâme Muhammed Haccî müşâberete'l-mürebî ve'l-bâḥiş* (nşr. Fâtüma Câmîi el-Habâbî), Timâre 2004; "A la mémoire de feu Mohammed Hajji", *Références maghrébines* (Fondation du Roi Abdul-Aziz Al Saoud pour les Etudes Islamiques et les Sciences Humaines, Casablanca, Avril 2003, s. 8-10; "ed-Duktûr Muhammed Haccî şâhibü mevsû'ati Ma'lemeti'l-Mağrib fi zimmeti'llâh", <http://www.maghress.com/attajdid/10580> (05.10.2015); Necât el-Merîni, "Ma'lemetü'l-Mağrib: Mevsû'atün 'ilmîyyetün râ'ide", http://www.alalam.ma/def.asp?codelangue=23& id_info=28488&date_ar=2010-6-17 (05.10.2015).

AHMET ÖZEL

MUHAMMED b. HAMZA AYDINI

(محمد بن حمزة آيديني)

(ö. 1118/1706'dan sonra)

Osmanlı âlimi, müftü.

Eserlerinde Âlim Muhammed Efendi (*Risâle fi velîmeti'l-urs*, Kayseri Râşid Efendi Ktp.; *Risâle fi bey'i'd-duḥân*, Antalya Akseki İlçe Halk Ktp., nr. 264, vr.

148^a), Müftizâde (*Mecmû'atü resâ'il*, Akseki İlçe Halk Ktp., nr. 150, vr. 8^a) gibi isim lakaplarla ve "üstât, allâme, yed-i tülâ" vb. sıfatlarla anılır. Aydın Güzelhisarlı'dır. Hayatına dair yeterli bilgi bulunmadığından biyografik ve bibliyografik çalışmalarla kütüphanelerde farklı isim ve künyelerle kaydedilmiştir (Cici, s. 17). Müellif hattı olan ya da bunlardan istinsah edilen eserlerinin bütün nüshalarında adı Âlim Muhammed, lakabı da Müftizâde şeklindedir. Dolayısıyla bazı kaynak ve kataloglarda Hacı Emîrzâde lakabıyla ilişkilendirilmesi (*Osmanlı Müellifleri*, I, 362; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 346) isabetli görünmemektedir. Nitekim Ârif Hikmet Bey, Hacı Emîrzâde lakabını Ali en-Nisârî'nin torunu Muhammed ile Mescizâde diye bilinen Osman'a talebelik edip icâzet almış bulunan Muhammed Âlim b. Mustafa (Ahmed) Güzelhisârî için kullanmış ve onun bu lakapla tanındığını belirtmiştir (*Mecmûatü't-terâcim*, s. 64).

Eserlerinden İslâmî ilimlerde iyi yetiştiği anlaşılan Muhammed b. Hamza'nın tahsilini nerede ve kimlerden yaptığı bilinmemektedir. Bu amaçla Anadolu dışına çıktığına dair bir bilgi de bulunmadığına göre Osmanlı medreselerinde başta babası olmak üzere (*Risâle fi neşkürükellâhümme*, vr. 24^a) Türk hocalarının yanında öğrenim gördüğü söylenebilir. Bursalı Mehmed Tâhir onun dinî ilimlerde ve bilhassa fıkıh sahasında otorite sayılabilecek seviyede (yed-i tülâ) olduğunu belirtmektedir (*Osmanlı Müellifleri*, I, 362). Uzun süre Aydın müftülüğü yaptı, müderrislik ve kadılık görevlerinde bulundu. Nitekim bazı risâlelerinde "Edirne beldesinde kadı iken" (*Risâle fi'l-vaḳf*, Millî Ktp., nr. 606), "talebelerimle olduğum gençlik yıllarımda" (*Risâle fi def'i'z-zekât*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 1178, vr. 21^b; Sofya Millî Ktp., nr. 389, vr. 124^a) gibi kayıtlar görülmekte, eserinin Sofya'daki nüshasının müstensihisi Yûsuf el-Leḥîf'in de onun talebeleri arasında yer aldığı anlaşılmaktadır (vr. 15^a, 102^b). Bu arada kadılarla diğer bazı yöneticiler onun eleştiri oklarına hedef olmuştur (*er-Risâletü'd-dehâkiyye*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 1178, vr. 45^b; Sofya Millî Ktp., nr. 389, vr. 4^b). Muhammed b. Hamza'nın vefat tarihi kaynaklarda ve kütüphane kayıtlarında 1010 (1601), 1116 (1704) ve 1204 (1789) şeklinde kaydedilmektedir. Ancak altmıştan fazla risâlesinden yirmi dokuzunun yazım tarihi 1090-1118 (1679-1706) yılları arasında değişmektedir. Bu durumda onun vefatının en erkeni 1118 (1706) olmak üzere daha sonraki tarihler-

de gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Cici, s. 21). Bursalı Mehmed Tâhir de ölüm tarihini mezar taşından hareketle 1204 (1789) şeklinde kaydetmekte ve mezarının Zeynizâde'nin karşısında yol kenarında olduğunu belirtmektedir (*Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih*, s. 37).

Muhammed b. Hamza'nın risâlelerini kaleme alırken delillere, bu arada diğer mezheplere de yer vermesi, zaman zaman diğer mezheplerden tercihlerde bulunması, ihtihad ve taklide yönelik değerlendirmeler yapması, Hanefîler'e ve diğer mezheplere ait zengin bir literatürden yararlanması (Cici, s. 149-155), risâleleri için dönemin şeyhülislâmı ve Rumeli kazas-kerinden onay alması (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1038) onun geniş ilmî birikime sahip kişiliğini de göstermektedir; ayrıca "ikinci Birgivi" diye nitelendirilmesi, bid'at ve hurafelere karşı olmasının yanı sıra ilmî dirayeti ve cesareti açısından anlamlıdır (*Risâle fi'l-istincâ*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 1178, vr. 71^a). Birçok meselede görüşünü ve eleştirilerini açıkça dile getirmiş, özellikle sosyal bir problem olarak gördüğü mükrehin talâkı konusunda yöneticilerin tutumu, konuyla ilgili hadisin mevcudiyeti ve ihtihad ehliyetine sahip âlimlerin bulunmaması sebebiyle kendi mezhebi dışında bir müctehidin görüşünü benimseyip bu talâkı geçersiz saymıştır (*Risâle fi't-taklid*, vr. 31^b-33^b). Hanefîliğin resmî mezhep olarak benimsendiği Osmanlılar'da farklı bir görüşü savunması ve bu görüşünün 1917 Hukûk-ı Âile Kararnâmesi'nde (md. 105) yer alarak resmîyet kazanması, yöneticilerin zulümlerine ve baskılarına, kadıların usulsüzlüklerine karşı çıkararak onların taleplerini yerine getirmeye çalışanlara tepki göstermesi, sorunların hile yoluyla aşılmasını doğru bulmayıp özellikle bid'at ve hileler hususunda birçok Osmanlı âlimine rağmen İbn Teymiyye ile talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye'nin görüşlerine yer vermesi (Cici, s. 152) kendisinin fıkıh alanında muhakkık bir âlim olduğunu ortaya koymaktadır. Hatasından dönmeyi de bir âlimin sorumluluk yüklenmesinin gereği olarak kabul etmiştir. Nitekim önceleri biri Sünnî, diğeri Şii'lerin yaşadığı iki ayrı ülkede bulunan akrabasının, ehl-i kıblenin tekfir edilemeyeceği ilkesinden hareketle birbirine mirasçı olabileceğini söylerken daha sonra Şîa mensuplarının bilhassa Hz. Âişe'ye ıftıralarına ve hakaretlerine dair ayrıntılı bilgi edindiğinde bu görüşünden vazgeçmiştir (*Risâle fi'l-bilâdi'lleti taḥte yedi sultâni Ehli's-sünne*, vr. 25^{a-b}).

Eserleri. İslâmî ilimlerin hemen her da- lında, ayrıca Arap dili, mantık ve edebiyat gibi alanlarda metin, şerh, hâşiye, risâle türünde birçok eser kaleme alan Muham- med b. Hamza fıkıh sahasında telif ettiği altmıştan fazla risâle ile de Osmanlı dö- neminde bu alanda en çok risâle yazan âlimlerin başında gelmektedir. Fıkıh. Mü- ellifin tesbit edilebildiği kadariyle fıkıhla ilgili eserlerinin tamamı risâlelerden oluş- maktadır. Bunlar başta ibadetler olmak üzere aile, borçlar, miras hukuku, ceza ve devletler hukuku, helâller-haramlar, usul gibi konularda daha çok güncel mesele- lere dairdir (tam bir listesi için bk. Cici, s. 187-188). Bu risâlelerinin hacimleri de bir, bir buçuk varakla sekiz varak arasın- da değişmektedir. Çok kısa olanlar daha çok soru-cevap şeklinde veya bir katkı, bir düzeltme amacıyla yazılmıştır. Muham- med b. Hamza'nın tesbit edilen altmış altı risâlesinden otuz yedisi Kayseri Râşid Efendi (nr. 1178), kırk ikisi Antalya Akseki İlçe Halk (nr. 150) ve elli yedisi İstanbul Üniversitesi (nr. 1502) kütüphanelerinde, otuzu da Bulgaristan Kiril ve Metodiy Millî Kütüphanesi'nde (nr. 389) müellife nisbet edilen bir mecmua içindedir. Bu risâleler- den bazıları şunlardır: *Risâle fi't-taklîd*, *Risâle fi beyâni kerâheti't-tahrîmiyye ve't-tenzihiyye*, *Risâle fi fark'ı'l-uşûl*, *er-Risâletü'l-cuma'îyye*, *Risâle fi kı-*

râ'eti Âyeti'l-kürsî fi edbârî's-şalavât, *Risâle fi def'i'z-zekât ile'l-ğani*, *er-Ri- sâletü'l-maşrafiyye fi'z-zekât*, *Risâle fi nazari'z-zimmiyye ile'l-müslime*, *Risâle fi velîmeti'l-'urs*, *Risâle fi hıl- li'l-mağallağati şelâsen*, *Risâle fi bey'î mâ 'ade'd-derâhim ve'd-denânîr*, *Ri- sâletü'l-'îne*, *Risâle fi bey'î'd-duhân* (risâlelerin tanıtımı için bk. a.g.e., s. 33- 142). Risâlelerinin bir kısmı yüksek lisans tezi olarak incelenmiş veya tahkik edilmiş, bey' u'l-îneye dair risâlesi de Türkçe'ye çev- rilmiştir (bk. bibl.).

Tefsir. *Ezhârü't-tenzîl* (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 4; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 612). *Fâtiha*, *Bakara* (1-5, 163- 164, 255. Âyetü'l-kürsî ve 284-286. âyetler), *Âl-i İmrân* (18-19, 26-27 ve 169-174. âyet- ler), *Tevbe* (128. âyet), *Haşr* (8-24. âyetler), *İhlâs*, *Felak* ve *Nâs* sûrelerinin tefsirine dair olan bu eser müellifi tarafından *Telhîşu Ezhârî't-tenzîl* adıyla özetlenmiştir (Be- yazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 249). Onun ayrıca *Tefsîrü'l-Kalâkıl* (İÜ Ktp., Ar., nr. 1784), *Tefsîru sûreti'l-İhlâs* (Abay, a.g.e., s. 169), *Tefsîru sûreti'l-Felak* (Brockel- mann, *Suppl.*, II, 649), *Tefsîru / Şerhu de'avâti'l-furqâniyye* (Köprülü Ktp., Ah- med Paşa, nr. 129), *Risâle fi kavlihi te'âlâ "femen ya'mel mişkâle zerretin"* (Sü- leymaniye Ktp., Çelebi Abdullah Efendi, nr. 388) ve *Risâle fi mahzûfâti'l-Kur'ân*

(Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmaları, nr. 3573) adlı risâleleri bulunmaktadır.

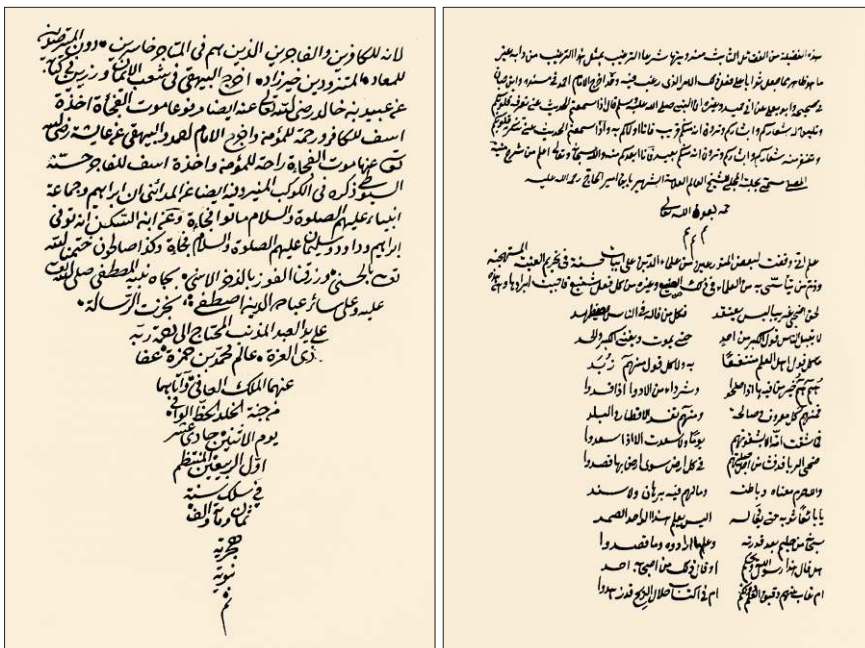
Diğer Eserleri: *el-Ehâdîşü'l-mevzû'a* (*Hediyetü'l-ârifîn*, II, 346; *Osmanlı Mül- lifleri*, I, 362, mevzû hadis kavramının açık- landığı eserde bu hadislerle ilgili örnek- ler de verilmiştir), *Risâle fi şerhi's-şalât 'ale'n-nebî* (Süleymaniye Ktp., Reîsülküt- tâb Mustafa Efendi, nr. 1153), *Risâle fi hadîşin men gâqabe* (Brockelmann, *Suppl.*, II, 649), *Risâle fi teccidî'l-îmân* (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1038), *Risâle fi'l-îmân ve'l-İslâm* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3643), *Risâle me'l-îmân ve me'l-İslâm* (Âtîf Efendi Ktp., Atif Efendi, nr. 2840), *Risâle-i 'Aķā'id* (Süleymaniye Ktp., Râşid Efendi, nr. 1014), *Zübdetü'l-mecâlîs* (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Arabî, nr. 4434), *Şerhu es- mâ'illâhi'l-hüsnâ* (Köprülü Ktp., Ahmed Paşa, nr. 129), *Risâle fi'l-mev'izât ve't- taşavvuf* (İÜ Merkez Ktp., nr. 6437), *Ri- sâle fi taşarrufâti ehli'l-luğa* (Süleyma- niye Ktp., Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1153), *Risâle fi 'ilmi'l-'arûz* (Süley- maniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 667).

Muhammed b. Hamza ve bazı risâlele- ri üzerine yüksek lisans tezleri hazırlan- mıştır: Elif Küçükahmet, *XVII. Yüzyıl Âlimlerinden Muhammed b. Hamza Güzelhisârî'nin Ezhârü't-Tenzîl Adlı Tefsirinin İncelenmesi* (2012, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Muhammed Nacât Muhammed, *Âlim Muhammed b. Hamza Güzelhisârî el- Aydınî'nin Fıkıha Dair Bazı Risâlele- rinin Tahkiki* (2014, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Seyda Demirci, *Hacı Emirzâ- de Muhammed b. Hamza el-Aydinî- nin Hayatı, Eserleri ve Günlük Hayata Dair Bazı Risalelerinin Tanıtımı* (2014, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Âlim Muhammed b. Hamza, *Risâle fi neşkü- rükellâhümme*, Sofya Milli Ktp., nr. 389, vr. 24^a; a.mlf., *Risâle fi'l-bilâdi'lleti tahte yedi sultâni Ehli's-sünne*, Sofya Milli Ktp., nr. 389, vr. 25^{a-b}; a.mlf., *Risâle fi'l-vaķf*, Milli Ktp., nr. 606; a.mlf., *Risâle fi't-taklîd*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 1178, vr. 31^b-33^b; a.mlf., *Risâle fi def'i'z-zekât ile'l-ğani*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 1178, vr. 21^b; a.mlf., *Risâle fi velîmeti'l-'urs*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 1178, vr. 16^a; a.mlf., *Risâle fi bey'î'd-duhân*, Akseki İlçe Halk Ktp., nr. 264, vr. 148^a; a.mlf., *Risâle fi'l-istincâ*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 1178, vr. 71^a; Sofya Milli Ktp., nr. 389, vr. 124^a; a.mlf., *er-Risâletü'd-dehâkiyye*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 1178, vr. 45^b; Sofya Milli Ktp., nr. 389, vr. 4^b; Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey, *Mecmûatü't-terâcim*, Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Tarih, nr. 788, s. 64; *Osmanlı Müellifleri*, I, 362; Bursalı Mehmed Tâhir, *Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyiḥ, Ulemâ, Şuarâ, Mî-*

Muhammed b. Hamza Aydinî'nin *Mecmû'atü'l-resâ'îl*'inden iki sayfa (Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 1178, vr. 2^b, 37^b)

verrihîn ve Etubbânın Terâcim-i Ahvâli (haz. M. Akif Erdoğan), İzmir 1994, s. 37; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 649; *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 346; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IX, 270-271; Muhammed Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri* (yüksek lisans tezi, 1992), ÜS Sosyal Bilimler Enstitüsü; Recep Cici, *Bir Osmanlı Fakihî Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risâleleri*, Bursa 2006; Süleyman Kaya, "17. Yüzyıl Sonlarında Muhâlif Bir Metin: Muhammed b. Hamza el-Aydinî'nin Bey'u'l-İne Risâlesi", *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, XIV/26, İstanbul 2009, s. 97-112.

RECEP CICI

MUHAMMED HASAN

(bk. PİR MUHAMMED HASAN).

MUHAMMED b. HOCA

(bk. İBNÜ'l-HOCA,
Muhammed b. Muhammed Beşir).

**MUHAMMED
HÜSEYİN FAZLULLAH**

(محمد حسين فضل الله)

Muhammed Hüseyin b. Abdırâûf
b. Necibüddin b. Fazlullah
(1935-2010)

Lübnanlı Şîî âlimi, âyetullahî'l-uzmâ.

16 Kasım 1935 tarihinde Irak'ın Necef şehrinde ilim ehli bir aile içinde doğdu. Babası Lübnan'ın Cebeliâmil bölgesi din âlimlerinden Seyyid Abdürâûf Fazlullah'tır. Aile, Muhammed Hüseyin'in dördüncü dedesi Muhammed b. Fazlullah'tan dolayı Fazlullah ailesi diye anıldığından Muhammed Hüseyin, Fazlullah adını da almıştır. Soyunun Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib vasiyatıyla Hz. Ali'ye ulaştığı belirtilir. İlk eğitimini babasından alan Muhammed Hüseyin, Necef Havze-i İlmîyyesi'nde öğrenime başladı. Burada çeşitli hocalardan ilk bilgileri edindikten sonra "ders-i hâric" denilen üst seviyedeki derslere başlamaya hak kazandı. Bu dönemde Ebû'l-Kâsım Hûî, Muhsin el-Hakîm, Mahmûd eş-Şahrûdî ve Hüseyin el-Hillî gibi hocaların derslerine devam etti. Öğrenimi sırasında olumlu bir intiba bırakması ve güvenilirliği sebebiyle hocası Hûî kendisine, Şîîler'in müctehide getirip teslim etmesi gereken şer'î malların toplanması ve muhafaza edilmesi konusunda yetki verdi.

Muhammed Hüseyin tahsilini tamamlamasının ardından öğretim faaliyetine başladı. Necef Havze-i İlmîyyesi'nde çeşitli ülkelerden gelen öğrencilere yaklaşık yirmi yıl süre ile lisans üstü fıkıh, usûl-i fıkıh,

zaman zaman da Arapça dersleri verdi. Ayrıca Necef'teki dinî ve kültürel etkinliklerle yakından ilgilendi. Bu arada el-Mecmau's-Sekaffi adlı kuruluşun yayın bölümü üyeliğine seçildi. Daha sonra Muhammed Mehdi el-Hakîm ile birlikte *el-Edeb* adlı bir dergi yayımladı. 1380'de (1960-61) Cemâatü'l-ulemâ, Necef'te *el-Advâ* adlı dergiyi çıkardığında dergiyi ilmi yazılarıyla destekleyenler arasında yer aldı.

1966'da Irak'tan ayrılıp Lübnan'a göç etti. Dostları ve meslektaşları gitmesine üzülmekle birlikte kendisi için, "Necef'ten ayrılan herkes zararlı çıkmış, fakat Muhammed Hüseyin müstesna, onu kaybetmekle Necef zarara uğramıştır" ifadesini kullanmıştır. Muhammed Hüseyin, Lübnan'da Havzetü'l-ma'hedi's-şer'î el-İslâmî adıyla bir eğitim müessesesi kurdu. Bunu diğer hayır kurumları, yetimhane ve hastahaneler takip etti. Daha sonra Beyrut'ta yüksek lisans ve doktora seviyesinde dersler vermeye başladı ve çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Bu arada Şam'da bulunan Havzetü'l-Murtazâ'da değişik ülkelerden Suriye'ye gelen öğrencilere bilhassa fıkıh okuttu. Lübnan'da Şîî İslâmî meclisin kurulmasında büyük pay sahibi olduğu bilinen Fazlullah, Hizbullah'ın ikinci genel sekreteri Abbas el-Mûsevî'yi Bekaa'da ilmi müesseselerin tesisinde maddî ve mânevî açıdan destekledi.

Muhammed Hüseyin, başta Hizbullah olmak üzere Lübnan'daki İslâmî direniş hareketlerinin yanında yer aldı ve Hizbullah'ın müşhidi olarak kabul edildi. Bu örgütle ilişkisinden dolayı 1985 yılında Bi'rû'l-abd infilâkı başta olmak üzere çeşitli suikastlara mâruz kaldı. Evi İsrail-Lübnan savaşı sırasında (Temmuz 2006) İsrail ordusu tarafından bombalandı. 17 Mayıs 1983'te İsrail ve Lübnan arasındaki anlaşmada İsrail askerlerinin Güney Lübnan'dan çekilmesi, buraya Lübnan askerleriyle güvenlik karakollarının yerleştirilmesi konusunda büyük rolü oldu. Bu arada 1997'de Beyrut'un güney bölgelerinde Şîa mensuplarınca uzun süreden beri kılınmayan cuma namazlarının kılınması uygulamasını da başlattı.

1989'da otuz kadar Şîî ulemâsının Muhammed Hüseyin'in müctehid olduğu hususunda şehâdetinde bulunması ve kendisinin merci-i taklid olarak kabul edilmesi üzerine önce "âyetullah" ve ardından "âyetullahî'l-uzmâ" unvanını aldı. Öte yandan dönemin bazı âlimlerinin düşüncelerine muhalefet etti. Humeyni'nin velâyet-i fakih görüşünü benimsemeyip Lübnan'da bu düşüncenin bir değer ifade etmeyece-

Muhammed
Hüseyin
Fazlullah

ğini söyledi. Genellikle Şîî ulemâsı tarafından ileri sürülüp tarihen kesin gibi kabul edilen, Hz. Ömer tarafından bir karışıklık esnasında Hz. Fâtima'nın kaburga kemiklerinin kırılması olayını tamamen reddetmemekle beraber bazı şüphelerinin bulunduğunu söyledi, bu sebeple çeşitli âlimler tarafından eleştirildi. Şîa imamlarının tekvînî (tabiat konularını aşan) bir velâyete sahip oldukları düşüncesini şiddetle reddetti. Şîa'nın çıplak gözle veya göze yardımcı olacak bir aletle belirlediği kamerî ayların başlangıcının hesapla belirlenmesinin gerektiğini vurguladı. Yine Şîa'nın Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Hz. Âişe gibi sahâbileri lânetle anmak, onları bazı kötülükleri işlemekle ve küfürle itham etmek gibi hususların terkedilmesini istedi, bu davranışların haram olduğunu söyledi. Ayrıca mûsikinin mubah olduğu konusu da onun düşünceleri arasında yer almaktadır.

Muhammed Hüseyin Fazlullah 4 Temmuz 2010 tarihinde Beyrut'ta vefat etti, Güney Beyrut'ta bulunan Mescidü'l-îmâmeyni'l-Haseneyn Mezarlığı'na defnedildi. Fazlullah'ın düşünceleri Cevâd et-Tebrîzî, Hüseyin Vahid-i Horasânî ve Ca'fer Murtazâ el-Âmilî gibi merci-i taklidler tarafından kıyasıya eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin çoğalmasi üzerine İran'ın dinî lideri Ali Hamaney, Fazlullah'ın imanı, cihadı ve ilmiyle mezhebin önde gelen âlimlerinden olduğu, kendisine dil uzatmanın ve aleyhinde söz söylemenin haramlığı konusunda bir fetva çıkararak kampanyayı önlemeye çalışmıştır.

Eserleri. 1. *Min Vaḥyi'l-Ḳurʾân*. Kurʾân-ı Kerîm'in bir tefsiri olan eserin ilk baskısından (Beyrut 1399/1979) sonra hacmi genişletilerek yapılan ikinci baskısı (Beyrut 1419/1998) yirmi dört cilt olup müellifin dili, anlayışı ve mezhebî düşünceleri konusunda önemli açıklamalar içeren çağdaş bir tefsirdir (Mehmet Yolcu ve Cuma Ağaç tarafından aynı adla Türkçe'ye tercüme